

**KUDÜS HAÇLI KRALLIĞI'NDA
KALE-KENTLER**

ELİF ÜNAL

TEŞEKKÜR

Bu kitabın ortaya çıkmasında rehberliği, teşviki ve maddî-manevî desteğiyle her daim yanımda olan kıymetli hocam Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a şükran borçluyum. Kendisini tanımak ve öğrencisi olma bahtiyarlığını yaşamak, bütün akademik hayatımın en değerli kazanımlarından biri olmuştur.

Metni titizlikle tetkik ederek çalışmanın nihaî hâlini almasında belirleyici emeği bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Murat Öztürk ve Prof. Dr. Ebru Altan başta olmak üzere; görüş ve değerlendirmeleriyle çalışmaya katkıda bulunan Prof. Dr. Muharrem Kesik, Prof. Dr. Aydın Usta, Doç. Dr. Pınar Kaya Tan ve Dr. Ahmet Usta'ya teşekkür ederim. Vaktini esirgemeyerek eseri değerlendirme lütfunda bulunan ve sunduğu kıymetli önerilerle muhtevasına değer katan Kurmay Albay Doç. Dr. Özgür Körpe'ye hassaten müteşekkirim.

Çalışma sırasında desteklerini eksik etmeyen Prof. Dr. Fahameddin Başar, Prof. Dr. Mahmut Ak, Prof. Dr. Hatem el-Tahawy, Prof. Dr. Benjamin Z. Kedar, Prof. Dr. Denys Pringle ve Prof. Dr. Mathias Piana'ya; yönlendirici görüşleri ve kaynak önerileri için Dr. Serkan Osmanlıoğlu ve Dr. Mehmet Demiralay'a; içeriğin görsel olarak zenginleşmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Adrian J. Boas, Dr. Rafael Y. Lewis, Dr. Michel Birkenfeld, Shem Tov Sasson ve Dr. Jonathan Harpet'e; Bilge Kültür Sanat Yayınevi sahibi Adnan Mecit Yüksel'e ve Tuğba Yiğen başta olmak üzere mesai arkadaşlarına müteşekkirim.

Araştırmanın yurt dışında yürütülmesine imkân sağlayarak çalışmanın gelişimine katkıda bulunan *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*'na (TÜBİTAK);¹ bu süreçte sağladıkları imkânlar ve misafirperverlikleri için T.C. Kahire Büyükelçiliği'ne ve Kahire Eğitim Müşaviri Prof. Dr. İbrahim Aslan'a; Institut Dominicain d'Études Orientales (IDEO) ve Ayn Şems Üniversitesi'ne teşekkür ederim.

Son olarak, her aşamada sevgi ve sabırlarını esirgemeyerek varlıklarıyla güç veren anneme ve kardeşim Ali Ünal'a şükranlarımı sunarım.

Elif Ünal

İstanbul, 2025

1 Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenmiştir. Proje no: 1059B142300628.

ÖNSÖZ

Güçlü surları ve devasa kuleleriyle kale, hafızalarda çoğu zaman kuşatmaların, çatışmaların ve yıkımın mekânı olarak yer eder. Ancak Ortaçağ dünyasında kaleler, yalnızca savunma veya saldırı amaçlı askerî yapılar değil, aynı zamanda idarî merkezler ve çevresinde yerleşimlerin şekillendiği ve kentleşme sürecini başlatan mekânlar olarak da işlev görmüştür. Kalelerin bu çok yönlü rolü, özellikle Haçlı Seferleri dönemi Doğu Akdeniz coğrafyasında açık biçimde gözlemlenebilir. Bu süreçte, bölge farklı dönemlerde çeşitli hükümdarlar tarafından inşa edilen ya da mevcut yapılar tahkim edilerek dönüştürülen çok sayıda kale aracılığıyla yeniden şekillenmiş ve iktidarın kurulması ve sürdürülmesinde başvurulmuş temel araçlardan biri hâline gelmiştir. Bu kitap Haçlı hakimiyeti döneminde Doğu Akdeniz'e dair okumaların sırasında kalelerin yalnızca savaşın değil; yönetim, ekonomi ve bölgesel denetimin de merkezinde yer aldığını fark etmemle şekillendi. Frank hâkimiyetinin bölgede nasıl kurulduğunu ve sürdürüldüğünü anlamaya dair en güçlü ipuçlarının bu kalelerde saklı olduğunu görmem, araştırmanın yönünü belirleyen temel motivasyon oldu. Bu gaye ile kitap, XII. yüzyılda Yafa-Askalân hattında yer alan İbelin (Yavne), Bethgibelin (Beyt Cibrîn) ve Blanchegarde (Tell es-Sâfi) isimli üç tahkimat örneği üzerinden bu kalelerin kuruluş sebeplerini, siyasî, askerî, idarî ve ekonomik işlevlerini, mimarî özelliklerini ve çevre yerleşimlerle kurdukları ilişkileri çok yönlü, bütüncül ve karşılaştırmalı bir biçimde değerlendiren Doğu Akdeniz'de Haçlılar tarafından inşa edilen kalelerin rolü ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Devrin ana kaynakları ve modern araştırmaların verdiği bilgiler ışığında hazırlanan kitap beş bölüme ayrılmaktadır. *Birinci Bölümde* söz konusu kalelerin kuruluşunun arka planına ve inşa süreçlerine odaklanılmaktadır. *İkinci Bölümde*, kalelerin askerî işlevleri incelenmiştir. *Üçüncü Bölümde*, kalelerin idarî merkezler olarak işlevleri tetkik edilmiş; *Dördüncü Bölümde* ise

kale-yerleşim-ekonomi ilişkisi ele alınmıştır. Son olarak *Beşinci Bölüm*, kalelerin mimarî özellikleri ile arkeolojik çalışmaların değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Bu çalışma, mekân odaklı mikro-tarih yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Okuyucunun ele alınan konuyu daha sağlıklı biçimde kavrayabilmesi amacıyla, üçüncü dördüncü ve beşinci bölümlerde Doğu Akdeniz’de Haçlılar tarafından inşa edilen kalelere dair genel bir çerçeve sunulmuş; ardından Yafa-Askalân hattında yer alan üç kale ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Çalışmada Arapça özel isimlerin yazımında *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nin transkripsiyon sistemi esas alınmıştır. Latince özel adların orijinal yazımları korunmuş, Türkçe ve gerektiği durumlarda İngilizce karşılıkları da ilk geçtiği yerde parantez içinde verilmiştir. Kale mimarisine ilişkin terimlerin Türkçedeki karşılıkları verilmiş; ayrıca hem yerel hem de evrensel terminolojik bütünlüğü sağlamak amacıyla Latince, İngilizce ve gerektiğinde diğer batı lisanlarındaki eş anlamlıları da belirtilmiştir. Tarihlerin gösteriminde ise miladî takvim esas alınmakla beraber gerekli durumlarda hicrî karşılıkları parantez içinde belirtilmiştir.

Elif Ünal

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
1. Kaynaklar	1
1.1. Latin Kaynakları	1
1.2. İslâm Kaynakları	8
1.3. Süryânî ve Yahudi Kaynakları	15
2. Araştırmalar	16
GİRİŞ	25
1. Kale Sözcüğünün İzinde: Kavram, Etimoloji ve Anlam	25
1.1. Kale Kavramının Düşünsel ve Simgesel Anlam Alanı	25
1.2. Etimoloji	27
1.3. Kale mi, Kent mi? Ortaçağ'da Kale-Kent İlişkisi	29
2. Tarihsel Arkaplan	33
2.1. Haçlı Seferleri Dönemine Kadar Ortaçağ Doğu ve Batı Dünyasında Savunma ve Tahkimat	33
2.2. İlk Haçlı Seferi'nden Kudüs Krallığı'na: Ana Hatlarıyla Tahkimat ve İktidarın İnşası	38

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ:

KALELERİN İNŞASINA GİDEN YOL VE TESİS SÜRECİ

1. Kuruluşun Arka Planı	51
1.1. Haçlılar Öncesi ve Erken Frank Dönemi	51
1.2. Askalân-Yafa Hattında Rekabet ve Strateji	64
2. Kalelerin Kuruluşu	78
2.1. Franklar ve Kale İnşa Faaliyetleri	78
2.1.1. Bethgibelin Kalesi	80
2.1.2. İbelin Kalesi	82
2.1.3. Blanchegarde Kalesi	83
2.2. Mekân, İnşa ve Strateji	84

İKİNCİ BÖLÜM

TAARRUZ, MÜDAFAA VE MUHASARA:
TESİSİNDEN TAHRİBİNE KADAR KALELERİN ASKERÎ FAALİYETLERİ

1. Müdafaa ve Taarruz Arasında: Askalân'ın Zaptına Giden Yolda
Frank Kaleleri (1136-1153) 95
 - 1.1. Askalân Cephesindeki İlk Hamleler 95
 - 1.2. Frank Kaleleri Karşısında Üsâme b. Münkız 98
 - 1.3. Askalân'ın Zaptına Giden Yolda Kaleler 104
2. Gölgedeki Güç: 1153-1187 Arası Devrede Haçlı Kalelerinin
Faaliyetleri 107
 - 2.1. Askalân'ın Zaptı Sonrası Bölgedeki Güç Değişimi 107
 - 2.2. Vezir Abbâs'ın Kaçışına Sınırdan Müdahale 110
 - 2.3. Fâtımîlerin Kale Hudutlarındaki Faaliyetleri 111
 - 2.4. Sarsılan Denge: Selâhaddin'in 1170-1171 Güney Seferleri ve
Kalelerin Tahkimi 113
 - 2.5. Selâhaddin'in Askalân'dan Remle'ye Uzanan 1177 Tarihli
Seferi Sırasında Kaleler 114
3. Teslimiyet ve Yıkım 120
 - 3.1. Kalelerin Düşüşü ve Tahribi (1187-1191) 120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİDAR, SİYASET VE YÖNETİM MERKEZİ OLARAK KALELER

1. Kudüs Haçlı Krallığı'nın İdarî Yapılanmasında Kaleler,
Castellanlar ve Kalelerin Yönetim Modelleri 127
 - 1.1. Yönetici Zümrelerine Göre Frank Kaleleri 128
 - 1.1.1. Aristokratik Kaleler 128
 - 1.1.1.1. Kraliyet Kaleleri 128
 - 1.1.1.2. Baronluk Kaleleri 129
 - 1.1.2. Askerî-Dinî Tarikatlara Ait Kaleler 130
 - 1.2. *Castellan* (Kale Kumandanı) 131
 - 1.3. Kalelerde Görev Dağılımı 134
2. Yafa-Askalân Hatındaki Üç Kalede Yönetim 136
 - 2.1. Kral Foulque'un Stratejisi: Büyük Senyörlüklerden
Yeni Yönetim Merkezlerine 136
 - 2.2. Baronluk Kalelerinden: İbelin 139
 - 2.3. Kraliyet Kalesinden Baronluk Merkezine: Blanchegarde 144
 - 2.4. Tarikat İdaresinde Bir Kale: Bethgibelin 149

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KALELERİN ÇEVRESİNDE GELİŞEN YERLEŞİMLER VE
İKTİSADÎ FAALİYETLER

1. Kalelerin Çevresinde Yerleşimlerin Oluşum ve Gelişimi	154
1.1. Kudüs Haçlı Krallığı'nın Kale Merkezli Yerleşim Stratejileri:	
<i>Burg ve Faubourg</i> Modeli	154
1.2. Frankların Kale Çevresinde Yerleşim Süreçleri, Stratejileri ve İşkân Politikaları	156
1.3. Demografik Yapı	168
2. İktisadî Yaşam	171
2.1. Tarım ve Ticaret	171
2.2. Vergi ve Gelirler	173
2.3. Paranın Kullanımı ve Sirkülasyonu	176

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALELERİN MİMARÎ VE MEKÂNSAL YAPISI

1. Mimarî Yapı	181
1.1. Kale Tipolojisi ve Savunma Unsurları	181
1.1.1. Fiziksel, Topografik ve Plan Özelliklerine Göre Latin Doğu'da Kalelerin Tipolojisi	181
1.1.1.1 Tepe Kaleleri (<i>Hilltop Castle</i>)	181
1.1.1.2. Mahmuzlu Kaleler (<i>Spur Castle</i>)	182
1.1.1.3. Kule Tipi Tahkimat	182
1.1.1.4. Castra/Castrum	184
1.1.2. Müdafaa Unsurları	186
1.1.2.1. Çevreleme Suru/Dış Kale (<i>Enceinte</i>) ve Perde Duvarlar (<i>Curtain Wall</i>)	186
1.1.2.2. Taşkın Duvar Burçları (<i>Projecting Wall Towers</i>)	187
1.1.2.3. Kale Avlusu/Avlu Duvarı (<i>Bailey/Courtyard</i>)	188
1.1.2.4. Ana Kule/Baş Kule/Bâlâhisar (<i>Donjon/Keep</i>)	188
1.1.2.5. Kapıkule (<i>Gatehouse</i>)	189
1.1.2.6. Asma Köprü/İner-Kalkar Köprü (<i>Drawbridge</i>)	189
1.1.2.7. Asma Kapı/Dikenli Parmaklık/Kafesli Mânia (<i>Portcullis</i>)	190
1.1.2.8. Mazgallı Siperler (<i>Crenellation</i>), Tepe Mazgalı/ Sekendaz (<i>Machicolation/Bretêche/Hoarding</i>)	190
1.1.2.9. Ok Yarıkları (<i>Arrow-Slit</i>)	192

1.1.2.10. Seğirdim/Duvar Yolu (<i>Wall-Walk/Chemin de Ronde</i>)	193
1.1.2.11. Ön Savunma Suru (<i>Antemuralia/Forewall</i>) ve Barbakan (<i>Barbican</i>)	194
1.1.2.12. Eğimli Duvar/Şev (Talus)	194
1.1.2.13. Hendek (<i>Moat</i>)	195
1.1.2.14. Sapmalı Giriş Sistemi (<i>Bent-Access Entrance</i>)	195
1.1.2.15. Gizli Geçit Kapısı/Poterna (<i>Postern/Sally-Port</i>)	196
1.1.3. Kalelerde Yaşam Mekânları	197
1.1.3.1. Konut ve Yaşam Alanları	197
1.1.3.1.1 Salon	198
1.1.3.1.2 Yatakhane	198
1.1.3.1.3 Mutfak	199
1.1.3.1.4.Yemekhane	200
1.1.3.1.5. Temizlik ve Arınma Mekânları	200
1.1.3.2 Kilise/Şapel	201
1.1.3.3. Depo/Mahzen	202
1.1.3.4. Ahır	203
1.1.3.5. Kuyular ve Sarnıçlar	203
1.1.3.6. Değirmenler, Presler, Fırımlar ve Demirhaneler	204
2. Arkeolojik Bulgular	205
2.1. Üç Kaleye Dair Veriler	205
2.1.1. Bethgibelin	207
2.1.2. İbelin	216
2.1.3. Blanchegarde	220
2.2. İnşaat Teknikleri ve Yapı Malzemeleri	226
2.3. Kale Çevresindeki Yerleşimler (Tell es-Sâfi, Yavne, Beyt Cibrîn)	228
SONUÇ	237
BİBLİYOGRAFYA	243
EKLER	269

KISALTMALAR LİSTESİ

AOL	Archives de l'Orient Latin.
a. mlf.	Aynı müellif
b.	İbn
bkz.	Bakınız
chart.	Charter
Cart Hosp.	Cartulaire Général de l'Ordre des Hospitaliers
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EI²	Encyclopaedia of Islam, Second Edition
ed.	Editör
ESI	Excavations and Surveys in Israel
HA	Hadashot Arkheologiyot
IAA	Israel Antiquities Authority (İsrail Eski Eserler Kurumu)
İA	İslâm Ansiklopedisi
JSS	Journal of Semitic Studies
km	Kilometre
Krş.	Karşılaştırınız
m	Metre
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MÖ	Milâttan Önce
MS	Milâttan Sonra
no.	Numara
ö.	Ölümü
PPTS	Palestine Pilgrims' Text Society
s.	Sayfa
sy.	Sayı
SWP	Survey of Western Palestine

RHC.	Recueil des Historiens des Croisades
RHC occ.	Recueil des Historiens des Croisades Historiens occidentaux
RHC or.	Recueil des Historiens des Croisades Historiens orientaux
RRH	Regesta Regni Hierosolymitani
m	Metre
nşr.	Neşreden
no.	Numara
trc.	Tercüme
ty.	Tarih yok.
vd.	Ve devamı/ve diğerleri
vdd.	Ve devamının devamı
Vol.	Volume
y.	Yaklaşık
yy.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Kale Sözcüğünün İzinde: Kavram, Etimoloji ve Anlam

1.1. Kale Kavramının Düşünsel ve Simgesel Anlam Alanı

Kaleler tarih boyunca hem somut bir gerçeklik hem de soyut bir imge olarak kendine özgü bir yer edinmiştir. Askerî mimarînin en görkemli örnekleri olarak gösterilen bu yapılar savaşın, savunmanın ve güç gösterisinin anıtsal taş simgeleri olarak değerlendirilmiş; surlarının sağlamlığı, burçlarının yüksekliği ve kuşatmalara karşı koyma kudretiyle öne çıkarılmıştır. Bununla birlikte kale, maddî varlığın ötesinde düzenin, iktidarın ve erişilmezliğin düşünsel bir sembolüne dönüşmüş; kimi zaman sınır koyma ve aidiyet kurma arzusunu, kimi zaman da güvenliğin, ayrışmanın, sığınmanın ve tecridin soyut ifadesini temsil etmiştir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Her nerede olursanız olun, isterse tahkim edilmiş sağlam ve yüksek kaleler içinde bulunun ölüm mutlaka gelip sizi yakalar*"¹⁰² denilerek kaleler, ilahî irade karşısında işlevsiz kalan dünyevî sığınaklar olarak tasvir edilir. Başka bir âyette "...onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardır"¹⁰³ denilerek kale metaforu ile dünyevî güvenliğin aldattıcılığına ve faniliğine işaret edilir. Ahd-i Atîk'te kale ve sur imgeleri hem siyasî-askerî kuvvetin hem de ilahî koruyuculuğun sembolü olarak öne çıkar; "*göklere dek uzanan surlarla çevrili şehirler*"¹⁰⁴ insan kudretinin ulaştığı noktayı tasvir ederken, bazen de Rab bizzat "*sığınak*" ve "*kale*" olarak anılır.¹⁰⁵ Ahd-i Cedîd'te ise daha çok mecazî bir nitelik kazanıp dünyevî iktidarın geçiciliği ile ruhsal imanın kalıcılığı

102 Nisâ 4: 78.

103 Haşr 59: 2.

104 Tesniye 1:28.

105 Mezmurlar 37: 39; Mezmurlar 43: 2; Mezmurlar 59: 16.

arasındaki karşıtlığı vurgulayan güçlü metaforlar hâline gelir; nitekim “*kalelerin yıkılması*” ifadesiyle Tanrı’ya karşı duran düşünce sistemlerinin ortadan kaldırılması sembolize edilir.¹⁰⁶

Kale kavramı tarih, edebiyat, felsefe, sosyoloji ve psikolojinin farklı mecralarında da kendine yer bulmuştur. Kimi yazarlar bu tarz yapıları şehirlerin askerî zırhının mimarî tezahürü, siyasî otoritenin simgesi olarak görürken bazı düşünürler ise eşitsizliğin sembolleri yahut iktidarın kapatma ve gözetim mekânı olarak nitelendirmişlerdir. Örneğin Franz Kafka’nın (ö. 1924) *Das Schloss* adlı romanında kale sembolik manada erişilemeyen bir otorite merkezini, modern dünyanın soğuk ve ulaşılmaz yüzünü temsil eder. Analitik Psikolojinin kurucusu olarak addedilen Carl Gustav Jung (ö. 1961) kaleyi simgesel düzlemde güvenlik, düzen ve içsel koruma ile ilişkilendirmiştir. İbn Haldûn’a (ö. 1406) göre kale ve muhkem şehirler mülkün korunması, asabiyetin yönetilmesi ve devletleşme sürecinin mekânsal tezahürleridir. Hanedanlıklar, rakip kabileler ve hâsım güçler karşısında iktidarlarını sürdürürebilmek için kalelere ve surlarla tahkim edilmiş şehirlere ihtiyaç duymaktadır; zira bu yapılar çok sayıda askerini yerini tutabilecek ölçüde savunma imkânı sağlayarak istilacı güçlerin şevketini kırmaktadır. Bununla birlikte büyük ve muhkem kalelerin inşası ancak güçlü ve zengin devletler tarafından mümkün olabildiğinden kale, devlet gücünün sebebinden ziyade onun sonucu ve görünür bir göstergesi olarak siyasî, iktisadî ve toplumsal unsurların kesiştiği merkezî bir mekân niteliği kazanmıştır.¹⁰⁷

Alman sosyolog Norbert Elias’a göre (ö. 1990) ise kale Ortaçağ’da iktidarın kişisel olarak kullanıldığı ve savaşçı aristokrasinin siyasal olduğu kadar duygusal habitusunu da şekillendiren temel bir mekândır. Kale merkezli bu toplumsal düzende iktidar, çok sayıda yerel güç odağı arasında dağılmıştır; bu durum, düşük özenetim, açık erkek egemenliği ve kişisel şiddetin olağan kabul edildiği bir davranış standardını beraberinde

106 2. Korintliler 10:4.

107 İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, II, İstanbul 2009, s. 631, 638, 662, 730 vd.

getirmiştir. Başlangıçta feodal toplumun hem mekânsal hem de simgesel merkezini oluşturan bu yapılar zamanla saray kültürünün doğuşuna zemin hazırlayan bir yapıya dönüşmüştür. Bu noktada Elias kaleyi insan davranışlarının, otoriteyle ilişkilerin ve duygusal denetimin tarihsel süreçte yeniden yapılandığı daha geniş bir toplumsal bağlam içinde anlamlandırılmıştır.¹⁰⁸

Anlaşıldığı üzere kale bağlama ve kullanım alanına göre değişen manalar yüklenen çok katmanlı bir anlam alanına sahip bir kavramdır. Bir yandan maddî varlığıyla muhtelif işlevler üstlenen somut bir yapı olarak karşımıza çıkarken, diğer yandan soyut anlamlar yüklenen; iktidar, güvenlik, güç ve sınır fikriyle ilişkilendirilen düşünsel bir çerçeveye sahiptir. Bu nedenle kale, tekil ve sabit bir tanım altında değerlendirilememiş; farklı dönemlerde ve farklı tarihsel koşullar altında üstlendiği işlevler doğrultusunda “*kale nedir?*” sorusuna tarih yazımında çeşitli perspektiflerden cevaplar üretilmiştir. Bu tanımlara geçmeden evvel kale sözcüğünün etimolojik kökeni ile tarihsel metinlerdeki kullanım biçimlerinin kısaca ele alınması, çalışmanın kavramsal çerçevesinin daha iyi biçimde anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

1.2. Etimoloji

“*Kale*” sözcüğünün Türkçeye Arapça “*dağ başlarına inşa edilen muhkem yapı*” manasına gelen kal'a / الفلحة kelimesinden geçtiği ifade edilmektedir. Semavi Eyice, kaleyi “*stratejik bir noktayı veya geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî yapı*” olarak tanımlamış ve askerî çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat bu terimin Türkçede oldukça geniş bir anlam alanına sahip olduğu; “*burç*”, “*sur*”, “*hisar*”, “*tabya*”, “*kasr*” gibi sözcüklerin de bir kaleyi ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Eyice, bu durumun birtakım karışıklıklara yol açtığını ve birbirlerinden ayırt edilmesi gerektiğini belirtir. Müellife göre “*hisar*”, “*müstahkem tek bir kitle hâlindeki yapılar*” olup Batı lisanlarından dilimize geçen *şato* sözcüğünün

108 Detaylı bilgi için bkz. Norbert Elias, **The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations**, trc. Edmund Jephcott, Blackwell Publishing, 1994.

karşılığıdır. “Sur”, “*bir şehir veya bir kasabayı, hatta bazen bir eyaleti müdafaa etmek üzere bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarı*” olarak tanımlanırken “burç” ise kuleyi ifade etmekte olup “*çoğunlukla kare ya da silindirik biçimde tasarlanmış, yüksek ve dayanıklı*” bir mimarî yapıdır.¹⁰⁹

Türkçedeki kavramsal esneklik Batı literatüründe benzer belirsizlikler taşımaktadır. Sözlükte kaleyi ifade eden İngilizce *castle* kelimesinin “*geçmişte bir hükümdar ya da önemli bir kişi tarafından, içindeki insanları saldırılardan korumak amacıyla inşa edilmiş büyük ve sağlam yapı*” manasına geldiği kaydedilmekte ve sözcüğün *castrum* sözcüğünden türediği ve birçok Avrupa lisanına benzer biçimlerde yansıdığı ifade edilmektedir: Kadim İngilizce *castel*, Fransızca *château*, İspanyolca *castillo*, İtalyanca *castello* gibi örnekler söz konusu Latince kökenin farklı lisanslardaki izlerini taşımaktadır. Ancak Türkçede olduğu gibi Batı literatüründe de kale, yalnızca askerî bir tahkimatı ifade etmekle kalmayıp şato, sur, tahkimatlı kent-kasaba gibi mevki ve yerleşimleri tanımlamak için de kullanılmıştır.¹¹⁰ Bu karmaşıklığın kökenini irdeleyen ve söz konusu hususta toponimik bir inceleme yapan Henri Diament, aslında *castrum*’un başlangıçta Roma ordusunun kurduğu askerî kamp, karargâh veya tahkimatı ifade ettiğini belirtir. Sonraki süreçte, kamp kalıncılığınca ve çevresinde sivil halk yaşamaya başlayınca, *castrum* bir yerleşim adı hâline gelmiştir. Böylece Latince kök *castrum*, klasik dönem içinde küçültülmüş biçimi olan *castellum*’u doğurmuş ve bu iki sözcük evrim yahut türetme yoluyla, en az 19 farklı kök ya da biçim oluşturmuştur. Bu biçimler daha sonra yer adlarında yaygın biçimde kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle, başlangıçta yalnızca somut bir askerî bir terim olan *castrum* zamanla “*mekânı*”, sonra da “*yerleşimi*” ifade etmeye başlamış ve Avrupa toponimisinin en kalıcı ögelerinden biri hâline

109 Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, XXIV, 234-235.

110 “Castrum”, *A Latin Dictionary*, ed. Charlton T. Lewis-Charles Short, Oxford 1879; Oliver Creighton-Robert Higham, *Medieval Castles*, London 2003, s. 6; David James Cathcart King, *The Castle in England and Wales: An Interpretative History*, London 1988, s. 32. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/castle>. (Erişim: 09.09.2024)

gelmiştir. Yazar bu sözcüğün yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmayıp Haçlı Seferleri yoluyla Orta Doğu'ya kadar ulaştığını da bildirir ve Arapça قصر / kasr sözcüğünün bu kelimedenden türediğini belirtir. Netice olarak, aynı sözcük muhtelif lisanlarda farklı anlamlar ihtiva edecek biçimde kullanılırken, bu çeşitlilik, kelimenin semantik muhtevasının tespitini zorlaştırır hâle gelmiştir.¹¹¹

Oliver Creighton bu farklılık sebebiyle kalelerin ne olduklarına dair kesin ölçütler belirlemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Nitekim müellif kroniklerde “*kale*”yi tanımlamak için kullanılan terimlerin çeşitliliğine dikkat çekmiş ve özellikle Batı'da Ortaçağ yazarlarının *castrum* ve *castellum* kelimelerini oldukça geniş bir anlamda kullandıklarını belirtip şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “*bu terimler surla çevrili şehirleri, sarayları, hatta manastırları bile kapsayabiliyordu. Bunun yanı sıra firmitas (müstahkem nokta), forcia (tahkimat) ve munitio (savunma yapısı) gibi kelimeleri de neredeyse eş anlamlı biçimde kullanmışlardır; hatta bazen oppidum (şehir) da bu anlamda geçmiştir*”.¹¹²

Söz konusu terminolojik çeşitlilik, kalenin tanımlanmasını güçleştirmekle kalmamış; aynı zamanda kale ile kent arasındaki ayrımın hangi ölçütler üzerinden yapılması gerektiğine dair literatürde süregelen tartışmaların da temelini oluşturmuştur. Bu sebeple, modern literatürde Frank kaleleri ile kale-kent ayrımına ilişkin başlıca yaklaşımlara kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.3. Kale mi, Kent mi? Ortaçağ'da Kale-Kent İlişkisi

Ortaçağ'ın Latin, Bizans ve İslâm müelliflerinin eserleri incelendiğinde, yerleşim türlerini ifade eden terminolojinin sabit ve standart olmadığı; aksine bağlama, üstlendiği işlevlere

111 Henri Diamant, “The Toponymic Progeny of Latin Etyma Castrum and Castellum”, *Names: A Journal of Onomastics*, 18/4, 1970, s. 237-246.

112 Yazar, Avrupa genelinde senyöral konutlar ile kaleler arasındaki ayrımın her zaman kesin çizgilerle belirlenmediğini; kalelerin aslında tahkim edilmiş özel konutlar olarak değerlendirilebileceğini, ancak her savunmalı özel konutun bir “*kale*” olarak nitelendirilemeyeceğini belirtir bkz. Oliver H. Creighton, *Early European Castles, Aristocracy And Authority, A.D. 800-1200*, London-New York 2013, 25 vd.